

KÖZLEMÉNYEK

A GYERMEKSZÁM ÉS A VALLÁSOSSÁG KAPCSOLATA

TÁRKÁNYI ÁKOS

Magyarországon az elmúlt másfél évtizedben drámai mértékűvé vált a termékenység csökkenése, ami azonban csak egy hosszabb, évszázados folyamat utolsó, meredekebb szakasza. A termékenység immár évtizedek óta túl alacsony, nem elegendő a népesség egyszerű reprodukciójához. A népesség 1981 óta fogyatkozik, korösszetétele pedig évtizedek óta öregedik, a várható élettartam hosszabbodása miatt is.¹ Mindez különösen fontos, érdekesítő kérdéssé teszi a termékenységet befolyásoló tényezőket. Ezek közül a gazdasági és szociálpolitikai faktorokkal érintőlegesen már foglalkozott néhány tanulmány. A huszadik század második felének Magyarországot jellemző termékenységi magatartásnak a kulturális, értékrendi, ezen belül főként a vallási háttérrel való kapcsolata viszont még lényegében felfedezésre váró terület. Munkánk erre irányul.

A kutatás döntően empirikus jellegű volt, az utóbbi 15 év rendelkezésre álló adatainak elemzésére koncentrált, több adatbázist is fölhasználva. Közülük csak néhány korábban már publikált, illetve rendelkezésünkre álló eredményt használtunk fel az „ISSP 1991” felvételtől, az „ISSP 1998” kutatásból és a 2001-es népszámlálás anyagából. Az empirikus elemzésünk magját az 1993-as „Családi értékek kutatás” és – főként – a KSH NKI által 2001-ben végrehajtott „Életünk fordulópontjai” felvétel anyagának az elemzése képezi.

Az „Életünk fordulópontjai” felvétel – a népszámlálással szemben – nem terjed ki a teljes populációra, viszont alkalmas igen részletes szociológiai-demográfiai vizsgálat elvégzésére. Különleges előnye, hogy az empirikus szociológiában szokásosnál sokkal nagyobb mintára, 16 363 személyre irányult. Az 1993-as felvételen 2000–40 éves személyt kérdeztek meg,² a 2001-esben pedig jóval többet, 6428-at.

További módszertani információk a cikk végi jegyzetben találhatók.

¹ Az elöregedés, ez az általános európai trend (melyet a túl alacsony gyermekszám és a várható élettartam hosszabbodása okoz) nálunk a '70-es években megállt, majd csak lassan folytatódott, a halandóság magas szintje miatt. Ez a jövőben várhatóan kedvezőbben alakul, így azonban gyorsulni fog az elöregedés folyamata.

² 1993-ban a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet megrendelésére készített a Társi a családi értékekre vonatkozó vizsgálatot a fiatal felnőttek körében. A minta 2000 fős volt, 1000 férfi és 1000 nő országosan reprezentatív almintáiból állt össze. A két minta kor megoszlása eltérő volt. Férfiak esetében a 20–40 évesek korosztályát kérdezték meg, míg a nők közül csak a 20–35 éveseket. Emiatt a 2001-es vizsgálat eredményeivel való összevetésnél a 20–35 éves korosztályra kellett szorítkoznunk, ezen belül külön elemeztük a férfiak és a nők kategóriáját.

1. Elméletek és kutatási eredmények a vallásosság és a termékenység kapcsolatáról

Lesthaeghe (1982, 1983) szerint nem a mezőgazdasági népesség csökkenése, a városiasodás vagy az iskolai végzettség emelkedése volt a termékenység csökkenésének legfontosabb tényezője, hanem az individualizálódás és a szekularizáció. Ezek hatására nem csak a gyermekszám csökken, hanem gyakoribbá válik a válás, az öngyilkosság, terjed az élettársi kapcsolat és nő a baloldali pártokra adott szavazatok aránya. Ezt támasztja alá az a megfigyelés, hogy a házasság termékenység korai csökkenése erős korrelációt mutatott a templomba járók és a baloldali pártokra leadott szavazatok arányával. Leasure (1982) az 1800 és 1860 közötti évek Amerikájában bekövetkezett termékenységszűkülés területi különbségeiről mutatta ki, hogy azok mértéke erősebb kapcsolatban állt a kevésbé hagyományörző vallásfelekezetek arányával, mint az iparosodottsággal, az iskolai végzettség emelkedésével és a földhiánnyal.

A vallásosság termékenységre gyakorolt befolyásáról, az ezzel kapcsolatos kutatási eredményekről Andorka Rudolfnak a *Gyermekszám a fejlett országokban* című könyve (1987) ad áttekintést.

A 19. század végén Svédországban a szekularizáltabb egyházközösségekben több volt a házasságon kívül születés, alacsonyabb volt a házassági életkor, a házasság nők termékenysége pedig alatta maradt annak, ami a komolyabban vallásos egyházközösségekben mutatkozott (200. o.). A szekularizáció a termékenységszűkülés döntő fontosságú alapfeltételének tűnik. A változás a 19. század folyamán fokozatosan alakult ki, nem egyik évtizedről a másikra. Ugyanakkor a genfi református polgárok és az amerikai kvékerek körében (199. o.) már a 18. században fokozatosan csökkent a termékenység.

Számos vizsgálat szerint a katolikusok termékenysége magasabb volt, mint a protestánsoké, a különbség az iskolai végzettséggel párhuzamosan nőtt. Eszerint a protestánsok körében az iskolai végzettség fordított, a katolikusok között pedig egyenes arányban állt a gyermekszámmal. A magyarázat az lehet, hogy a képzettebb katolikusok tudatosabban ragaszkodtak egyházuk normáihoz (a gyermek nagy értéke, a születéskorlátozás legtöbb formájának elvetése stb.), amelyekből magasabb termékenység következett, míg az alacsonyabb iskolai végzettségűek kevésbé tartották magukat ezekhez a tanításokhoz (201–205. o.).

A protestáns egyházak között vannak e téren különbségek, így a két holland református egyház közül a konzervatívabb híveire sokkal magasabb gyermekszám jellemző, mint a liberálisabbéira (210. o.).

Az 1960-as és 1970-es holland népszámlálások adatai szerint a vallási szempontok szerint képzett különböző társadalmi csoportok közül a nem vallásosak gyermekszáma volt a legalacsonyabb (210., 215. o.). Az egyes egyházakon belül a vallási elköteleződés mértéke egyenes arányban állt a gyermekszámmal (212. o.).

Kimutatták, hogy a vallás és az etnikum egymástól függetlenül, önálló tényezőként befolyásolja a termékenységet még akkor is, ha egyes etnikumok zömmel egy sajátos felekezethez tartoznak (215–216. o.).

Az anyaországbeli és a kanadai francia katolikusok termékenysége között nagy különbség van, az utóbbiaké sokkal magasabb (216. o.). Ez abból fakadhat, hogy a két országban eltérő a katolikus egyház társadalmi helyzete. Kanadában, főként Québec tartományban a franciák számára az eltérő vallású britek gyarmati uralma idején a nemzeti identitás tartóoszlopa, a politikai és társadalmi közösség szellemi magja volt az

egyház (akárcsak Írországból az írek, Lengyelországból a lengyelek számára, amikor hasonló helyzetben voltak).

Az idézett kutatások arra intenek, hogy a vallás termékenységre gyakorolt befolyását vizsgálva ajánlatos az egyéb, esetleg a vallásosságon keresztül érvényesülő tényezők – különösen az iskolai végzettség – hatását kiszűrni. Célszerűnek látszik a vallásosság tényét az adott társadalmon belül tágabb kulturális összefüggésben, például a képzettséget, az értékrendet, esetleg az etnikai, politikai, történelmi motívumokat is tekintetbe véve értelmezni.

Andorka Rudolf idéz több kutatási eredményt, melyek az 1960-as és 1970-es holland népszámlálás adatai alapján kimutatták, hogy a vallásosak gyermekszáma magasabb volt, mint a nem vallásosaké. Ennek alapján feltehető, hogy a vallásosság magasabb gyermekszámmal jár (ami megfelel a közkeletű elképzeléseknek is). E hipotézis igazolása vagy cáfolata e kutatás egyik fő célja, a termékenység és a vallásosság alakulásának részletes bemutatása és a termékenységet befolyásoló tényezők alapos vizsgálata mellett.

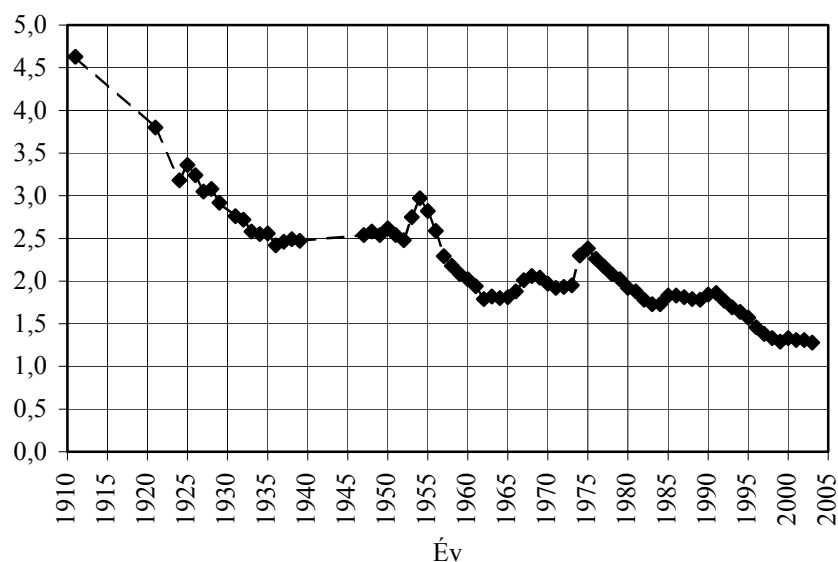
Az európai országok vallási és termékenységi helyzetét megfigyelve szembesülünk azzal az érdekes kérdéssel, hogy ha a vallásosság valóban növeli a termékenységet, akkor miért nem érvényesül ez az összefüggés az utóbbi két évtizedben a dél-európai és az észak-európai országok összetételében. (Az előbbieken a vallásosság szintje magasabb, az utóbbiakban ugyanakkor a termékenység kevésbé alacsony.) Nyilvánvalóan arról van szó, hogy a vallás csak egyike a termékenységet befolyásoló tényezőknek. Több más mellett számításba kell venni itt például a lakáshelyzetet, a munkanélküliség szintjét, a munkaadóknak való kiszolgáltatottságot vagy annak hiányát, a megfelelő fizetett gyermekgondozási szabadság lehetőségét, a bölcsődék és óvodák elérhetőségét vagy ennek hiányát. Ezek a feltételek eltérőek, ezért Európa különböző országaiban, régióiban másféle befolyást gyakorolnak a gyermekvállalási kedvre, és összehatásuk eltakarhatja a vallásosság hatását. Így elképzelhető, hogy ennek hiányában Dél-Európában még alacsonyabb, míg Észak-Európában intenzívebb hitélet mellett még magasabb lenne a termékenység. Mi itt a vallásosságnak a magyarországi termékenységre kifejtett hatásával foglalkozunk, az észak- vagy dél-európai országok jelzett problémája más vizsgálatok témája lehet.

2. A termékenység alakulása Magyarországon a 20. század folyamán

Magyarországon – a fejlett országokban tapasztalthoz hasonlóan – a 20. század folyamán nagy termékenységsökkenés következett be. Ennek során a teljes termékenységi arányszám (TTA) a XIX. századra jellemző 5,0 körülről a jelenlegi 1,2–1,3 közötti szintre süllyedt. A folyamat első szakasza az elmúlt évszázad első harmadára tehető, a második az 1950–62-es periódusra. Ez utóbbi háttérben a nagy térbeli és foglalkozási mobilitásnak, az iparosodásnak, a városba áramlásnak (és talán még az erőszakos tsz-szervezésnek) a negatív lélektani hatása állhat. Mindez a korszak ismert politikai helyzetével összekapcsolódva általános bizonytalanságérzést kelthetett, ami visszafoghatta a gyermekvállalást (és a házassági hajlandóságot is). Emellett például a többgenerációs háztartások felbomlása, a szülőktől való elszakadás, különköltözés is sokak számára megnehezíthette kisgyermekei nevelését és így magát a gyermekvállalást is. A női

munkavállalás elterjedése, tekintettel a potenciális konfliktusokra, szintén ronthatta a gyermekvállalás feltételeit.

Nem tudni pontosan, hogy a falusi társadalom gyors átrendeződése mennyire járult hozzá a teljes termékenységi arányszám 1950–62 között bekövetkezett nagy (2,6-ról 1,8-ra) zuhanásához. Mindenesetre az 1962–83-as periódusban a teljes termékenységi arányszám – hullámlások közepette – végül is nőtt Budapesten, 1,09-ről 1,36-ra, valószínűleg a kormányzat család- és népesedéspolitikai intézkedéseinek köszönhetően, míg a falvakban, az azonos intézményi közeg dacára 2,12-ről 1,97-re csökkent (Kamarás 1987. 86).



I. Teljes termékenységi arányszám (egy nőre), 1911–2003
Total Fertility Rate in Hungary, 1911–2003

Magyarországon 1962 és 1992 között a teljes termékenységi arányszám valamivel a reprodukcióhoz szükséges szint alatt hullámlzott. Népesedéspolitikai intézkedéseknek (a gyed 1967-es, a gyed 1985-ös bevezetése, az 1974-es csomag) sikerült többször is ösztönző hatást kiváltaniuk, emelve a befejezett gyermekszámot. Az 1990-es években következett be a termékenység újabb nagyobb arányú csökkenése, ami egyrészt a gazdasági válság (munkanélküliség, reálbércsökkenés), benne nagy súllyal a családpolitikai rendszer (főleg a Bokros-csomag keretében történt) leépítésének számlájára írható, másrészt egy kulturális és életmódbeli váltás hatására gondolhatunk, vagyis fölerősödhetett az individualisztikus és karrierista szemlélet. Nem tudjuk pontosan, hogy e kettőből melyik tényezőcsoport hatása volt az erősebb, ez még kutatott kérdés.

3. A vallásosság alakulása Magyarországon

A vallásosság, a hittételek elfogadása, a rendszeres templomba járás, az egyházi szertartások iránti igény erősen visszaszorult az utóbbi évtizedek Magyarországon. Ennek oka lehetett egyfelől az, hogy a kommunista diktatúra az 1950–60-as években hevesebben, majd az 1970–80-as években egyre mérsékeltebben, de üldözte a *vallást*, elnyomta, zaklatta, hátrányokkal sújtotta a vallásos embereket, *az iskolai oktatást és a kultúrát vallásellenessé alakította*. Másrészt szerepet játszhatott a folyamatban a mezőgazdasági termelésnek és a vele járó *hagyományos falusi életmódnak a visszaszorulása*, valamint a tradícióknak és az azokat ápoló közösségeknek csaknem teljes eltűnésével és az urbanizálódással együtt járó *individualizáció*. (E két utóbbi folyamat már a II. világháború előtt is zajlott Magyarországon.)

Tomka Miklós kutatási eredményei szerint (1990) az 1956-os szabadságharc bukását követően a '70-es évek végéig a vallási élet erőteljesen hanyatlott, majd kissé erőre kapott. Míg korábban a magasabb iskolai végzettségűek között volt a legszembetűnőbb a vallás térvesztése, az ő köreikben, főként a városokban élő fiatalok között kezdett nagyobb súlyra szert tenni. A hagyományos típusú „népegyházi” vallásosságot lassan új, tudatosabb, személyesebb, vállaltan közösségi jellegű forma váltja fel.

Így tehát az 1990-es rendszerváltozás előtti egy-másfél évtizedet a vallásosság szerény mértékű erősödése jellemezte, aminek eredményeként az egyházhoz szorosan kötődők aránya némileg megnőtt, bár továbbra is viszonylag csekély maradt. Kérdés, hogy az idézett szerző által érzékelt ilyen trend jellemezte-e a – napjainkig tartó – következő másfél évtizedet. A demokratikus politikai berendezkedésnek köszönhetően az egyházak lehetőséget kaptak új intézmények létrehozására. Ugyanakkor a korábban ideológiai ellenőrzés és irányítás alatt álló kultúra és a viszonylagos információhiány a szellemi és eszmei áramlatok és termékek zavarba ejtő sokféleségének engedett teret. A szinte mindenre kiterjedő hatósági és ideológiai kontroll tapasztalatát a normanélküliség bizonytalanságának érzése váltotta fel. Mindez elősegíthette az individualizálódást, ugyanakkor gyengíthette a vallás pozícióit.

Vajon mit mutatnak a számszerű adatok? Miképpen alakult például a templomba járás gyakorisága, amely a vallásosság egyik fontos mutatója?

A templomba legalább havonta eljárók aránya 1997 és 2002 között 16-ról 18 százalékra, az ennél ritkábban, de legalább évente megjelenőké 38-ról 41 százalékra nőtt, míg a szertartásoktól teljesen távol maradóké 46-ról 40 százalékra csökkent. A templomba járás gyakoriságának rendelkezésünkre álló adatai alapján úgy látszik, hogy a vallásosság enyhe erősödésének Tomka Miklós által észlelt korábbi trendje a '90-es években folytatódott. Ugyanerre utalnak az ISSP-felvételeknek az imádkozás gyakoriságára vonatkozó információi is. Ezek szerint Magyarországon 1991 és 1998 között a naponta többször imádkozók aránya 10-ről 12 százalékra, a naponta egyszer imádkozóké 17-ről 20 százalékra emelkedett (tehát a legalább naponta egyszer imádkozóké 27-ről 32 százalékra). Ezek a tények azt is jelzik, hogy a vallásosságot sok ember nem a rendszeres templomba járással azonosítja. Olyan fajta, még legalább minimálisan intenzív hitélet, vallásosság is létezik, ami a napi egyszeri imádságban és a templom évi néhány (feltehetőleg főként a nagyobb ünnepeken történő) felkeresésében ölt formát.

Végül szenteljünk figyelmet annak a kérdésnek, hogy miként alakult a vallásosság az 1990-es években az azt megelőző évtizedhez viszonyítva. Tomka Miklós említett

cikkének 1978-as és 1990-es számaait az „Életünk fordulópontjai” 2001-es felvételének adataival vetjük össze.

*I. A népesség vallásosság szerinti megoszlásának alakulása,
1978 és 2001 között, %
The population by the categories of religiosity (the degree of religiosity),
1978, 1990, 2001, %*

Vallásosság	1978	1990	2001
Vallásos az egyház tanítása szerint	8,1	16,3	16,4
Vallásos a maga módján	36,2	49,4	54,7
Bizonytalan	10,9	5,6	5,0
Nem vallásos	40,8	28,2	23,0
Egyéb	4,0	0,4	1,0

Az összevetésből az derül ki, hogy főként a „maga módján vallásos” kategóriába tartozók arányának növekedése bizonyult erőteljes, hosszú távú trendnek (bár a '80-as években az egyház tanítása szerint vallásosak aránya is erősen megnőtt). Emellett egyértelmű a vallástalanság általános gyengülése és a vallásosság általános erősödése. A két utóbbi trend a '80-as években erőteljesebb volt, mint a '90-es években.

A vallásosság intenzitásáról rendelkezésünkre álló adatok alapján talán ki lehet jelelni, hogy a magyar társadalom mintegy kétharmada inkább vallásosnak tekinthető, mint nem, az egyharmada pedig inkább nem hívőnek. A vallásosnak minősíthető többség is felosztható az egyházakhoz szorosabban kötődő – legalább hetente egyszer imádkozó, templomot legalább évente kétszer (nagy részben rendszeresen) fölkereső – egyharmadra és egy bizonytalan, igen lazán kötődő egyharmadra. A valláshoz való viszony alapján tehát három harmadra tagolható a társadalom. Ugyanakkor valószínűleg csak a komolyabb, erősebb hitnek lehet az életvitelt számottevően befolyásoló hatása, hipotézisünk szerint tehát a demográfiai magatartást is várhatóan csak egy kisebbség esetében alakítja mérhető hatásokkal.

Nemzetközi összehasonlításban Magyarország valamennyi mutató alapján középtájon helyezhető el az igen kevésbé vallásos országok (pl. Svédország, Oroszország, Japán) és az erősen vallásos országok (pl. Lengyelország, Írország, USA) között.

Fontos kérdés, hogy a fiatalok körében miként alakult a vallásosság az utóbbi másfél évtizedben, hiszen főként az ő demográfiai magatartásuk az, ami a jelen és a jövő szempontjából számít, így ez áll érdeklődésünk középpontjában. Tomka Miklós eredményei szerint főként a fiatalok vallásossága erősödhetett a '70-es, '80-as években. A '90-es évek rendelkezésünkre álló adatai ennek a trendnek a folytatódásáról tanúskodnak, a fiatalok körében karakteresebben, mint a társadalom egészében (bár ettől még továbbra is csak a fiatalok egy csekély kisebbsége számít erősebben vallásosnak).

*2. A vallásosság mértéke a 20–35 éves férfiak és nők körében
1993-ban és 2001-ben, %
The population aged 20–35 by sex and the categories of religiosity
(degree of religiosity) in 1993 and 2001, %*

Vallásosság	1993		2001	
	férfiak	nők	férfiak	nők
Vallásos az egyház tanítása szerint	5,5	6,2	9,6	12,4
Vallásos a maga módján	51,1	57,2	47,0	54,5
Bizonytalan	8,0	9,2	7,1	6,5
Nem vallásos	34,6	27,0	35,3	25,5
Egyéb	0,7	0,6	1,0	1,3

Megjegyzés: 1993: Pearson 0,051; 2001: Pearson 0,000.

Amint a 2. tábla mutatja, a fiatalok között – a társadalom egészétől (lásd 1. tábla) eltérően – nem „a maguk módján”, hanem „az egyház tanítása szerint” vallásosak aránya emelkedett a '90-es években. Miközben a vallásos fiatalok aránya lényegében nem változott, a belső átrendeződés eredményeként magasabb lett a tudatosabban vallásosak hányada, a növekedés a férfiak esetében közel kétszeres, a nőknél kétszeres.

Az új típusú vallásosságnak a főként a fiatalok és a magasabb iskolai végzettségűek körében regisztrált terjedésére Hegedűs Rita (2001) is felfigyelt, amikor a '90-es évek adatait elemezte. Minden korosztályban a felsőfokú végzettségűek vallásgyakorlása volt a legintenzívebb, míg a legerőtlenebb a legfeljebb 8 osztályt végzett 20–40 éveseké. Az idősök között a hitélet aktivitása szerinti rangsorban viszont éppen a legképtelenebbek foglalták el a második helyet, míg a fiatal generációkban a középiskolát végzettek. Eszerint „helyet cseréltek” a középiskolát és a legfeljebb 8 osztályt végzettek, azaz a fiatalok körében már a magasabb iskolai végzettségűek között volt erősebb a vallásosság. Kutatásunk adatai ugyancsak a magas iskolai végzettségűek vallásosabbá válását mutatják (3. és 4. tábla).

3. A különböző mértékben vallásosak aránya iskolai végzettség szerint
a 20–35 évesek között 1993-ban, %

*The population aged 20–35 by sex, the categories of religiosity
(the degree of religiosity) and educational status in 1993, %*

Nem	Iskolázottság	Vallásos az egyház tanítása szerint	Vallásos a maga módján	Bizonytalan abban, hogy vallásos-e vagy nem	Nem vallásos	Összesen
Férfi	Legfeljebb 8 osztályt végzett	7,4	53,3	10,7	28,7	100,0
	Szaktanulmányokat végzett	3,6	58,2	7,6	30,6	100,0
	Középiskolát végzett	7,9	43,1	6,9	40,1	100,0
	Egyetemet vagy főiskolát végzett	4,5	42,6	8,5	43,6	100,0
Nő	Legfeljebb 8 osztályt végzett	7,2	61,4	9,8	20,9	100,0
	Szaktanulmányokat végzett	2,7	70,9	6,8	20,4	100,0
	Középiskolát végzett	6,4	54,3	8,5	29,7	100,0
	Egyetemet vagy főiskolát végzett	9,0	40,5	11,7	38,7	100,0

Megjegyzés: Pearson, férfiak: 0,005; nők: 0,002.

4. A különböző mértékben vallásosak aránya iskolai végzettség szerint
a 20–35 évesek között 2001-ben, %

*The population aged 20–35 by sex, the categories of religiosity
(the degree of religiosity) and educational status in 2001, %*

Nem	Iskolázottság	Vallásos az egyház tanítása szerint	Vallásos a maga módján	Bizonytalan abban, hogy vallásos-e vagy nem	Nem vallásos	Összesen
Férfi	Legfeljebb 8 osztályt végzett	8,5	49,0	8,3	33,7	100,0
	Szaktanulmányokat végzett	8,6	49,0	7,0	34,9	100,0
	Középiskolát végzett	8,3	46,0	7,1	37,0	100,0
	Egyetemet vagy főiskolát végzett	19,3	39,3	5,8	34,2	100,0
Nő	Legfeljebb 8 osztályt végzett	14,0	54,1	10,9	20,1	100,0
	Szaktanulmányokat végzett	9,7	58,9	5,8	24,2	100,0
	Középiskolát végzett	11,1	55,1	6,1	26,3	100,0
	Egyetemet vagy főiskolát végzett	18,8	47,0	4,3	28,7	100,0

Megjegyzés: Pearson, férfiak: 0,000; nők: 0,000.

A vallásosságnak az 1993–2001-es időszakban történt változásával kapcsolatos kutatási eredményeinket a 3. és 4. tábla foglalja össze. Az alacsonyabb iskolai végzettségű fiatalok körében a nem vallásosak aránya vagy stagnált (a legfeljebb 8 osztályt végzettek között), vagy nőtt (a középiskolát végzettek között). Ugyanebben a kategóriában az egyház tanítása szerint vallásosak aránya is emelkedett (főként a legfeljebb 8 osztályt végzett nők körében). Az alacsonyabb iskolai végzettségűek esetében tehát polarizálódás tapasztalható. Egyfelől magasabb lett a nem vallásosak és a tudatosabban, az egyház tanítása szerint vallásosak aránya, másfelől erősen csökkent a maguk módján vallásosaké. A középiskolát végzettek között némileg csökkent a nem vallásosak és nőtt a vallásosak hányada. A felsőfokú végzettségűek körében mind a nem vallásosak arányának csökkenése, mind a vallásosak arányának növekedése számottevő volt, főként az egyház tanítása szerint vallásosaké.

4. A kutatás eredményei

A tanulmányunk alapvető kérdésére, hogy tudniillik „növeli-e a vallásosság a termékenységet”, a 2001-es népszámlálás adatainak az elemzése adja a legbiztosabb választ. Forrásunk a KSH erről megjelent sorozatának a 27., Család és vallás című kötete. Eszerint 100 családháztartásban élő, magát *római katolikusnak* valló feleség élete folyamán élve született gyermekeinek átlagos száma 189 volt, a *reformátusoké* 193, a *felekezethez nem tartozóké* 181. A reláció megfelel a várakozásnak (a felekezethez nem tartozók gyermekszáma kisebb), és a különbség nem jelentéktelen, bár elég kicsi. Ez utóbbi értelmezéséhez tudni kell, hogy a magukat katolikusnak, reformátusnak vallók nagy többsége vagy nem, vagy csak nagyon ritkán jár templomba, a vallásosság intenzitása szempontjából tehát a „vallásukat gyakorlók”-hoz képest erősen felhígított kategóriáról van szó. Viszont például a magukat *baptistáknak* vagy *pünkösdieknek* vallók zöme feltehetőleg gyakorló hívő, és náluk az átlagos végső gyermekszám 216, illetve 242 volt.

A felekezeti adatok mellett érdemes a gyermekszámot a vallásosság intenzitását mérő mutatók szerint is megvizsgálni.

5. A különböző gyermekszámú 20–35 évesek aránya a vallásosság mértéke szerint, 1993, %
 Male and female population aged 20–35 with different child number in the categories of religiosity, 1993, %

Nem	Gyermekszám	Vallásos az egyház tanítása szerint	Vallásos a maga módján	Bizonytalan abban, hogy vallásos-e vagy nem	Nem vallásos
Férfi	Gyermeektelen	17,5	20,6	32,8	19,2
	1 gyermekes	12,5	24,7	27,6	26,8
	2 gyermekes	42,5	43,1	25,9	41,6
	3 vagy több gyermekes	27,5	11,7	13,8	12,4
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Nő	Gyermeektelen	17,5	7,9	10,3	15,5
	1 gyermekes	20,0	26,6	29,3	21,3
	2 gyermekes	35,0	49,1	50,0	50,0
	3 vagy több gyermekes	27,5	16,5	10,3	13,2
	Összesen	100,	100,0	100,0	100,0

Megjegyzés: Pearson, férfiak: 0,080; nők: 0,093.

6. A különböző gyermekszámú 20–35 évesek aránya a vallásosság mértéke szerint, 2001, %
 Male and female population aged 20–35 with different child number in the categories of religiosity, 2001, %

Nem	Gyermekszám	Vallásos az egyház tanítása szerint	Vallásos a maga módján	Bizonytalan abban, hogy vallásos-e vagy nem	Nem vallásos
Férfi	Gyermeektelen	59,4	61,5	67,2	71,8
	1 gyermekes	14,7	16,8	19,1	16,8
	2 gyermekes	17,3	16,1	9,3	9,2
	3 vagy több gyermekes	8,8	5,6	4,4	2,2
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Nő	Gyermeektelen	49,4	45,8	51,8	52,0
	1 gyermekes	17,2	23,1	23,8	21,2
	2 gyermekes	21,7	23,8	12,8	20,7
	3 vagy több gyermekes	11,8	7,2	11,6	6,1
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Megjegyzés: Pearson, férfiak: 0,000; nők: 0,001.

Míg 1993-ban viszonylag kicsi volt a gyermektelenek aránya és (egy-egy kivétellel) kicsik a vallásosság szerinti különbségek, addig 2001-re az előbbi is erősen megnőtt és a különbségek is nagyok lettek. A gyermektelenek aránya a nem vallásosak között a nők esetében kissé, a férfiakéban erősen felülmúlta az egyház tanítása szerint vallásosak között tapasztalt hányadot. Tehát a gyermekvállalás általánosan érvényes nagymérvű halasztása a nem vallásosak között erősebb volt.

7. A különböző gyermekszámúak arányának változása a 20–35 évesek között a vallásosság mértéke szerint, a 2001-es érték az 1993-as érték százalékos arányában
Male and female population aged 20–35 with different child number in the categories of religiosity in 2001 (expressed in percentage of the 1993 values)

Vallásosság	Férfi				Nő			
	0	1	2	3+	0	1	2	3+
	gyermekszám							
Vallásos az egyház tanítása szerint	339	118	41	32	282	86	62	43
Vallásos a maga módján	299	68	38	48	580	87	48	44
Bizonytalan	205	69	36	32	503	81	26	113
Nem vallásos	374	63	22	18	335	100	41	46

Főként a két szélső csoport, az egyházián vallásosak, és a nem vallásosak összevetése kínál érdekes eredményt. Az egyházián vallásosaknál a gyermektelenek arányának növekedése kisebb, a kétgyermekesek arányának csökkenése is kisebb, mint a nem vallásosaknál - mind a férfiak, mind a nők esetében. Tehát ebből a két kategóriából az egyházián vallásosak gyermekvállalása mérsékeltebb halasztására, gyermekszámuk kisebb csökkenésére következtethetünk, mint a nem vallásosak esetében.

Hasonló képet sugall az egygyermekesek arányváltozásának elemzése is. A férfiaknál az egyházián vallásosak esetében növekedés, a nőknél a nem vallásosak esetében stagnálás volt itt tapasztalható. A csökkenés aránya az egyházián vallásosaknál kisebb volt a nők esetében, mint a nem vallásosaknál a férfiak esetében. Ennek alapján valószínűnek tűnik, hogy egyrészt az egygyermekesek aránya a két nem átlagában nem nagyon esett vissza sem az egyházián vallásosaknál, sem a nem vallásosaknál, ugyanakkor kevésbé „nyomottan” alakult az egyházián vallásosak között, mint a nem vallásosak körében.

A három- és több gyermekesek arányának csökkenése jelentős mértékű volt mindkét kategóriában (valamivel meredekebb a nem vallásosaknál), aminek eredményeként 2001-re a 20–35 évesek között a nagycsalád már minden kategóriában elég ritkává vált.

Az egyházián vallásosak között nem a magasabb gyermekszámúak aránya volt az, ami kevésbé csökkent, mint a nem vallásosaknál, hanem az egy- és kétgyermekesek aránya maradt viszonylag stabil. Úgy tűnik, hogy az egyházián vallásosaknál jóval enyhébb, kisebb mértékű volt a gyermekszülés későbbre halasztása, mint a vallástalan rétegekben, és valószínűnek tűnik, hogy a tudatos gyermektelenség is kevésbé jelenhetett meg itt (illetve talán egyáltalán nem). Viszont olyasmit nem mutatnak az adatok, hogy a kiemelkedően magas gyermekszám az egyházián vallásosság alapvető jellemzője lett volna 2001-ben.

A 2001-es panelvizsgálat adatai arra vallanak, hogy míg a befejezett termékenységget, az idősebb generációk által elért gyermekszámot tekintve a vallásosság intenzitása szerint viszonylag kicsik a különbségek és a vallásosság gyermekvállalást serkentő hatása csekélynek tűnik, addig a fiatalok körében ezek a differenciák meglehetősen nagyok.

8. Az átlagos gyermekszám a vallásosság mértéke és életkor szerint, 2001
Average child number in two age groups by the categories of religiosity
in 2001

Vallásosság	20–40 évesek	41–75 évesek
Vallásos az egyház tanítása szerint	1,10	1,86
Vallásos a maga módján	1,01	1,81
Bizonytalan	0,93	1,66
Nem vallásos	0,78	1,78

Ha az összehasonlítást szűkebb korcsoportok szerint végezzük el, akkor szemünkbe tűnik az idősebb kohorszokban elért gyermekszám magyarázatot igénylő alakulása.

9. Az átlagos gyermekszám a vallásosság mértéke szerint a szűkebb
korcsoportokban, 2001
Average child number by age groups and the categories of religiosity in 2001

Vallásosság	18–29 éves	30–39 éves	40–49 éves	50–59 éves	60–69 éves
Vallásos az egyház tanítása szerint	0,41	1,68	1,94	1,81	1,90
Vallásos a maga módján	0,42	1,56	1,85	1,80	1,78
Bizonytalan	0,37	1,53	1,71	1,75	1,44
Nem vallásos	0,25	1,34	1,73	1,84	1,72

A 40–49 és 60–69 évesek között a vallásosság intenzitásával arányban nőtt az elért gyermekszám, és egyértelmű és számottevő különbség alakult ki, főleg az egyházasan vallásosak adatait tekintve. Az 50–59 éveseknél viszont lényegében semmilyen érdemi különbséget nem tapasztalunk (kivéve talán a „bizonytalanok” kicsiny csoportját). A 60–69 évesek jelentős része még igen mostoha viszonyok (az 1950–60-as évek szegénysége és elnyomása, a társadalom és gazdaság drasztikus, erőltetett ütemű átalakítása) közepette dönthetett a gyermekvállalásról, a 40–49 évesek egy részét pedig már a gyermekvállalásra kedvezőtlenül ható jelenségek sora (a biztonságot kevésbé nyújtó, igen bomlékony élettársi kapcsolatok elterjedése, a társadalomnak és gazdaságnak már az 1980-as években kezdődő válsága) befolyásolta. Lehetségesnek tűnik, hogy e két kohorszban az értékek, illetve a vallásosság szerepe azért mutatkozott meg világosan, mert jóval hangsúlyosabb volt, mint a közbülsőben, amely számára a társadalmi és gazdasági környezet a gyermekvállalás időszakában mérsékeltebb, kiegyensúlyozottabb volt. Tehát úgy tűnik, hogy ha nincs szükség különösebb mértékű elkötelezettségre, akkor a kevésbé vallásosak sem maradnak el a kívánt gyermekszámtól.

A fiatalabbak korosztályát tekintve azt tapasztaljuk, hogy a 18–29 évesek között az egyházasan vallásosak gyermekeinek száma megegyezik a maguk módján vallásosakéval, de a 30–39 évesek körében magasabb azokénál. Ha a vallás intenzitása szerint definiált két réteg huszonéves tagjai egyaránt későbbre halasztották a gyermekvállalást, a maguk módján vallásosak közül a harmincasok is így tettek, legalábbis az egyházasan vallásosakhoz viszonyítva. Persze előfordulhat az is, hogy itt már nem halasztásról, hanem alacsonyabb végső termékenységről van szó, hiszen a harmincasok átlagosan elért gyermekszáma már nincs túl messze az átlagosan elért végső gyermekszámtól, prognosztizálhatja azt. A vallásilag bizonytalanok körében a gyermekvállalás halasztása vagy korlátozása még egyértelműbbnek mutatkozik, mint a maguk módján vallásosak között. Végül az övékétől is messze elmarad a nem vallásosak gyermekszáma, mind a huszonéveseket, mind a harmincasokat tekintve. A tapasztalt trendekből az a feltételezés következik, hogy a maguk módján vallásosak az egyházasan vallásosakkal azonos gyermekszámot terveznek, de ezt – gyengébb elkötelezettségük miatt – náluk kisebb arányban realizálják. A nem vallásosak pedig talán már a gyermekszámra vonatkozó tervekben sem teszik túl magasra a mércét.

A 18–29 éves fiatalok gyermekszám-preferenciáit vallásosságuk mértéke szerint (a 2001-es mintában, a „Mennyi az ideális gyermekszám?” kérdéssel) vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy az egyházasan vallásosaké nemcsak átlagosan magasabb, mint a kevésbé vallásosaké, hanem ezen belül jóval nagyobb a 3 gyermeket kívánók aránya is (úgyszintén a 4 gyermeket tervezőké, habár ez az ő esetükben is kicsi). Viszont a különböző gyermekszámúak arányának változását a vallásosság intenzitása szerint vizsgálva (7. tábla) nem igazolódott, hogy a többgyermekesek gyakoribb előfordulásának lett volna szerepe abban, hogy az egyházasan vallásosak gyermekszáma kevésbé csapant. Logikusnak tűnik az a föltevés, hogy az egyházasan vallásosak esetében azért nem esett vissza az első gyermek megszületésének aránya és azért csak mérsékelten a másodiké, mert magasabb gyermekszámra törekedve legalább ezt az alacsonyabb számot elérték. A nem vallásosak (és valószínűleg a többi réteg tagjai is) viszont nem a három (vagy esetenként négy), hanem az egy vagy a két gyermek ideáljától maradtak el az ideiglenes vagy végleges halasztással.

10. A különböző mértékben vallásos 20–35 évesek megoszlása a választott ideális gyermekszám szerint, 2001, %

Ideal child number of the respondents aged 20–35 by the categories of religiosity in 2001, %

Vallásosság	Ideális gyermekszám				
	0	1	2	3	4+
Vallásos az egyház tanítása szerint	1	10	58	27	3
Vallásos a maga módján	1	11	70	17	1
Bizonytalan	1	12	70	16	2
Nem vallásos	3	13	66	16	1
Esetszám	102	745	4133	1083	79

Megjegyzés: Pearson 0,000.

5. Konklúzió

A gyermekszám és a vallásosság kapcsolatának vizsgálata részben ismert trendekre támaszkodhat. Így tudjuk, hogy Magyarországon az elmúlt másfél évtizedben a termékenység erősen csökkent. A vallásosságról az általunk vizsgált adatok azt mutatják, hogy visszaszorulásáról aligha beszélhetünk, sőt, inkább erősödése látszik valószínűnek. Ezt a következtetést a templomba járás adatai mellett az imádkozásra vonatkozó kérdésekre adott válaszok is alátámasztják. A folyamat a fiatalok esetében még egyértelműbbnek tűnik. A társadalom egészét tekintve a hosszú távú trend a maguk módján vallásosak arányának emelkedését jelzi.

Hányaduk növekedése ellenére az egyházasan vallásosak a társadalom egészében és a fiatalok között is kisebbséget képeznek. Minden hatodik ember jár viszonylag rendszeresen (minimum havonta) templomba. Ugyanakkor a népesség többsége a maga módján vallásosnak minősíti magát, ami rendszerint tényleges, bár az egyházakhoz csak lazán kötődő és nem nagyon intenzív vallásosságot takar (pl. időnkénti imádkozás, évente néhány templomlátogatás). Az inkább vallásosnak minősíthetők hozzávetőlegesen a társadalom kétharmadát teszik ki, az inkább nem vallásosaké az egyharmadát. Egynegyedes aránnyal képviseltetik magukat az egyházhoz, hithez nem kötődők, a kifejezetten nem vallásosak pedig kb. egyhatedessel.

A 2001-es népszámlálás adatai szerint a házas nők között a nem vallásosak gyermekszáma valamivel alacsonyabb volt, mint az egyházakhoz kötődőké. Az utóbbiakat a felvétel nem differenciálta a hitgyakorlás intenzitása szerint. A felnőttkeresztelő protestáns kisegyházak (baptisták, pünkösdiel) hívői körében – akik zöméről intenzív vallásos elkötelezettséget tetelezhetünk föl – az elért gyermekszám jóval magasabb volt, mint a társadalmi átlag.

Az „Életünk fordulópontjai” 2001-es felvételének adatai a 60–69 évesek és a 40–49 évesek kohorszában az elért gyermekszám vallási meggyőződés szerinti jelentős különbségeire utalnak, eszerint a vallásosság számottevően magasabb gyermekszámmal jár. Az 50–59 évesek körében viszont nem lehetett ilyesmit tapasztalni, talán azért, mert amikor ők gyermeket vállaltak, a külső körülmények átlagosan kedvezőbbek voltak, mint a másik két kohorsz esetében. Ha tehát nem kellett különösebb mértékű elkötelezettség a gyermekvállaláshoz, láthatólag a kevésbé vallásosak is elérték a kívánt gyermekszámot.

Az első gyermek megszületésének elhalasztása az 1990-es években általánosan elterjedt jelenségnek számított, a nem, illetve kevésbé vallásos fiatalok esetében azonban ez a törekvés nemcsak karakteresebb volt, hanem eleve alacsonyabb gyermekszámot is terveztek és realizáltak. A vallásos fiatalok nem a több- (három- vagy négy-) gyermekek arányában különböznek a többi (főként a nem vallásos) rétegtől, hanem az egy- és kétgyermekesekét tekintve. Az eszményekben, a gyermekszám-preferenciákban viszont annál nagyobbak voltak az eltérések: a harmadik (sőt negyedik) gyermek vállalásának szándéka jóval gyakoribbnak mutatkozott az egyházasan vallásosak körében. A magasabb gyermekszámot tervezők legalább az alacsonyabbat realizálták, ezzel szemben a többi (főként a nem vallásos) réteg tagjai az egy vagy a két gyermek ideáljától maradtak el.

Míg a 40–49 és a 60–69 évesek generációjában főként az egyházas vallásosság formálta érdemben a termékenységet, a fiatalok között a nem vallásosság hatása volt

feltűnő. Az utóbbi a gyermekszám radikális csökkenésével járt (a '90-es évek elejének adataihoz képest). Valószínű, hogy a vallásosak inkább tekintettel vannak az erkölcsi értékekre és a társadalmi érdekekre, a közjóra, míg a nem vallásosak esetében az individualizálódás és a rövid távú egyéni érdekek hatnak erősebben. E hipotetikus magyarázatok tesztelése további kutatások feladata lehet. A nem vallásosak viselkedéséhez viszonyítva még a gyengébb, nem egyházas, „a maga módján” gyakorolt vallásosságnak is volt valamennyi fékező hatása a gyermekszám csökkenésére. Tehát ha nem a társadalom átlagát, hanem a nem vallásosakat tekintjük viszonyítási alapnak, akkor még a társadalom (benne a fiatalok) többségét jellemző gyenge vallásosságnak sem jelentéktelen a szerepe, hanem (rácáfolyva korábbi hipotézisünkre) viszonylag számottevő a pozitív hatása. A '90-es évek Magyarországon a vallásosság némi erősödése valamennyire fékezte a termékenység csökkenését (ami enélkül a hatás nélkül még nagyobb lett volna), tehát demográfiai szempontból pozitív tényező³ volt.

IRODALOM

- Andorka R. (1987): *Gyermekszám a fejlett országokban*. Budapest, Gondolat.
- Babeczkiné Tiszai M. (2005): *2001. évi népszámlálás. 27. Család és vallás*. Budapest, KSH.
- Hegedűs R. (2001): A vallásosság a társadalomban. *Századvég*, Nyár.
- ISSP (1991): *Religion*. GESIS – Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung.
- ISSP (1991): *Vallás I*. Nemzetközi adatok.
<http://www.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkifo.pl?sorszam=TDATA-D06>
- ISSP (1998): *Religion*. GESIS – Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung.
- ISSP (1998): *Vallás II*. Magyar adatok.
<http://www.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkifo.pl?sorszam=TDATA-D81>
- ISSP (1998): *Vallás II*. Nemzetközi adatok.
<http://www.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkifo.pl?sorszam=TDATA-F50>
- Kamarás F. (1987): Népesedéspolitika és termékenység. In Káposztás F. – Monigl I. (szerk.): *Népesedéspolitika; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés*. (KSH NKI Kutatási Jelentései 31.) Budapest, KSH NKI. 75–88.
- Lakossági vélemények a családi kapcsolatokról – ISSP 1991. *Vallás I. Magyar adatok*.
<http://www.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkifo.pl?sorszam=TDATA-C61>
- Leasure, W. J. (1982): La baisse de la fécondité aux États-Unis de 1800 à 1860. *Population* 3. 607–622.
- Lesthaeghe, R. – Wilson, C. (1982): Les modes de production, la laïcisation et le rythme de baisse de la fécondité en Europe de l'Ouest de 1870 à 1930. *Population* 3. 623–645.

³ Itt említést érdemel annak lehetősége, hogy a vallásosság a jövőben pozitív szerepet töltsön be. Számos keresztény vallási kisközösség létezik világszerte, mely sokféle pozitív erkölcsi, érzelmi motivációval szolgál tagjaiknak, és az individualisztikus szemlélet túlzásait is fékezheti. Egyes vallásos háttérű mozgalmak, mint például a Magyarországon Házas Hétvégeként ismert Marriage Encounter, kifejezetten a párkapcsolat erkölcsi és érzelmi gazdagítását, erősítését segítik elő.

- Lesthaeghe, R. (1983): A century of demographic and cultural change in Western Europe: an exploration of underlying dimensions. *Population and Development Review*, 3. 411–435.
- Tárányi Á. (2003): A magyar család- és népesedéspolitika európai összehasonlításban. In Spéder Zs. (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. Budapest, KSH NKI –Századvég. 115–147.
- Tomka M. (1990): Vallás és vallásosság. In Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport*. Budapest.

JEGYZETEK

A jelen cikkhez a következő kutatások eredményeit, adatbázisok adatait használtuk föl az elmúlt másfél évtizedből.

- 1991.** Lakossági vélemények a családi kapcsolatokról – ISSP 1991. Vallás I. Magyar adatok. ISSP 1991 Religion. GESIS – Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung.
- 1993.** Családi értékek 1993. Fiatal felnőttek véleménye a családi értékekről Magyarországon. A Társi felvétele a 20–40 éves fiatalok körében. 2000 fős minta.
- 1997.** A Társi Magyar Háztartás Panel felvétele. (VI. hullám.)
Adatforrás: Hegedűs R.: A vallásosság változása 92–97 között – ugyanazon emberek életében. Kézirat.
- 1998.** ISSP 1998. Vallás II. nemzetközi adatok. ISSP 1998 Religion. GESIS – Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung.
- 2001.** Népszámlálás.
- 2001.** A KSH NKI „Életünk fordulópontjai” felvétele (a 18–75 éves népesség körében).

Tárgyszavak:

Attitűd
Iskolázottság
Termékenység
Vallásszociológia

THE RELATIONSHIP BETWEEN CHILD NUMBER AND RELIGIOSITY

Summary

The impact of religion on contemporary fertility behaviour in Hungary is investigated in this study. While fertility steeply declined in Hungary in the last one and half decade, religiosity seemed to increase a bit. This process was more marked and stronger

in the case of the younger generations. In spite of all these, intensive religiosity remained relatively rare in Hungary. The decline of fertility was much bigger among non-religious youth than in the whole 20–35 year-old population in the 1990s. Religious youth postponed the birth of their children less than the average. The rate of those with three or four children did not decrease less among the religious youth, than in the average, but the rate of those with one or two children declined less among the religious. On the other hand ideal child numbers were much more often three or four children among religious youth than among non-religious. So often those, who planned three children (more often the religious than the average) reached two, and those, who planned two or one (more often the non-religious, than the average) reached one or none. The increase of religiosity could moderate the decline of fertility in the 1990s in Hungary, so it was a positive factor in the current demographic crisis.